

IV

Pondělní vzpouřa věžňů

Pondělí, pondělí, úmorné a unavující pro nás všechny po příliš dlouhém prvním dni a zdánlivě nekonečné noci. Jsou tu ale znovu pronikavé zvuky píšťalky, které burcují vězně ze spánku v šest hodin ráno. Plouží se ze svých cel s ospalýma očima, upravují si punčochy na hlavě a blůzy, rozplétají řetězy na kotnících. Je to zachmuřená partička. 5704 nám později řekl, že to byl hrozný pocit, začínat nový den a vědět, že bude muset zase zvládat „stejně hovadiny a možná ještě horší“.¹

Dozorce Ceros zdvihá schlíplé hlavy – zvláště hlavu vězně 1037, který vypadá jako náměsíčník. Snaží se jim zatlačit ramena dozadu, aby se narovnali, a rukama opravuje postoj hrbících se vězňů. Působí trochu jako matka, která připravuje své ospalé děti na první den ve škole, jen to probíhá trochu drsněji. Je čas na další opakování pravidel a ranní cvičení, než se dostane na snídani. Vandy přebírá velení: „Fajn, budeme vás ty pravidla učit tak dlouho, dokud je nebudete všichni znát nazpaměť.“² Jeho energie má nakažlivý účinek, takže Ceros chodí sem a tam podél řady vězňů a třímá svůj pendrek. Pak rychle ztrácí trpělivost, když vězni neopakují pravidla dostatečně rychle, a zařve: „Pojďme, pojďme!“ Celou dobu se bouchá pendrekem do otevřené dlaně druhé ruky, ozývá se zvuk *bum, bum*, symbol potlačované agrese.

Vandy několik minut probírá pravidla pro chození na toaletu a nutí vězně opakovat je po něm tolikrát, až je s výsledkem spokojen. Vězni musí odříkat vše o použití záchodů, jak dlouhý čas na nich mohou strávit a že vše musí probíhat beze slov. „819 si myslí, že je tu pro zábavu. Tak mu nabídneme něco extra.“ Dozorce Varnish stojí stranou a moc se nezapojuje. Pak si Ceros a Vandy vymění role. Vězeň 819 se nepřestává usmívat, či dokonce smát na plné kolo nad absurditou celé situace. „To není vůbec vtipné, 819.“

Po celou dobu se při čtení pravidel střídají Ceros s dozorcem Markusem. Ceros: „Opakujte to hlasitěji! Vězni jsou povinni oznámit jakékoli porušení předpisů dozorcům.“ Poté jsou vězni přinuceni pravidla zpívat, takže po mnohých opakováních je jasné, že se je všechny naučili. Nyní přichází na řadu pokyny týkající se správné vojenské úpravy vězeňských postelí. „Odteď budete mít ručníky pěkně srolovány a pečlivě položeny v nohách postele. Pečlivě, nic poházeného, je to jasné?“ říká Vandy.

Vězeň 819 začíná být vzpurný. Odchází z nástupu a odmítá v něm pokračovat. Další také přestávají, dokud se k nim jejich kamarád nepřipojí. Dozorce ho vyzývá, aby pokračoval, a on se podrobuje – kvůli svým druhům.

„Hezké divadýlko, 819, a teď šup do samoty,“ přikazuje Vandy. 819 opravdu jde do izolace, ale u toho se vzpurně neparuje. Když vysoký dozorce Karl Vandy rázuje chodbou sem a tam podél vězňů, cítí, jak mu pocit dominance zachutnal.

„Takže, co máme dnes za den?“ Ozývá se mumlání.

„Hlasitěji. Jste v pohodě?“

„Ano, pane dozorce.“

Varnish, který se snaží zapojit se do debaty a vystupovat umírněně, se ptá: „Jste všichni v pohodě? Od dvou jsem žádnou odpověď neslyšel.“

„Ano, pane dozorce.“

„4325, co máme dnes za den?“

„Dnes je dobřej den, pane dozor...“

„Ne, dnes je *skvělý* den!“

„Ano, pane dozorce.“

Vězni začínají zpívat: „Je *skvělý* den, pane dozorce.“

„4325, co máme dnes za den?“

„Dnes je dobřej den.“

Vandy: „Špatně, dnes je *skvělý* den!“

„Ano, pane. Je *skvělý* den.“

„A co ty, 1037?“

1037 odpovídá přehnaně živým, sarkastickým tónem: „Dnes je *skvělý* den.“

Vandy: „Fajn, to stačí. Vraťte se teď do cel a za tři minutky ať jsou čisté a uklizené. Pak se postavte k nohám postele.“ Uděluje pokyny Varnishovi, jak má kontrolovat cely. O tři minuty později vstupují dozorcí do jednotlivých cel. Vězni stojí u svých postelí jak na vojenské přehlídce.

Schyluje se ke vzpouře

Vězni začínají být jednoznačně frustrovaní. Musí snášet chování dozorců, navíc jsou hladoví a unavení, protože v noci si moc neodpočinuli. Snaží se ovšem nezkat celé divadlo, a proto se celkem odhodlaně pouštějí do úklidu svých postelí. Vandy s tím ale spokojen není.

„Tohle že je pěkně uklizená postel, 8612? To je bordel, ustel to znovu.“ Přitom Vandy prudce strhává z postele pokrývku a prostěradlo a hází všechno na zem. 8612 se na něho zuřivě vrhá a křičí: „Tohle nemůžeš udělat, právě jsem to ustlal!“

Vandyho výpad vyvedl z rovnováhy. Strhává vězně ze sebe, udeří ho pěstí do hrudi a řevem přivolává posily: „Dozorcí, poplach, všichni do cely 2!“

Všichni dozorcí obklopí 8612 a hrubě ho zatlačí do samovazby, kde už tiše sedí vězeň 819. Naši rebelové začínají v tomto tmavém prostoru bez možnosti pohybu připravovat vzpuru. Mezitím ale nemohou využít příležitost jít na toaletu, kam jsou ostatní ve dvojicích eskortováni. Nutkání na močení začne být brzy bolestivé, takže vězni se rozhodnou neodmlouvat teď, ale brzy potom. Je zajímavé, že dozorce Ceros nám později řekl, jak těžké bylo zachovat si identitu dozorce ve chvíli, kdy šel sám s vězněm na toalety, byl s ním uvnitř či odtud odcházeli. Chyběly mu v ten okamžik vnější náležitosti věznice, které by mu poskytly oporu. Ceros a většina ostatních dozorců uvedli, že se chovali k vězňům tvrději a měli na ně větší nároky během cest na toaletu, aby v sobě potlačili nutkání se mimo vězení uvolnit. Bylo jednoduše těžší hrát roli drsného dozorce, když se ocitli s jedním vězněm sami. Také pociťovali jako dospělí lidé stud, že jejich úloha se scvrkla na záchodovou hlídku.³

Dvojice rebelů zabírajících samotku nedostala ani snídani, která byla podávána přesně v osm hodin ráno na dvoře vězení. Někteří vězni jedli vsedě na podlaze, jiní stáli. Pravidlo o „nemluvení“ bylo porušeno, protože vězni debatovali o zahájení hladovky jako výrazu vězeňské solidarity. Také se dohodli, že začnou mít různé požadavky, aby zjistili, jaké jsou hranice jejich moci. Chtěli zažádat o vrácení brýlí, léků, knih a zastavení rozcviček. I vězni, již se dřív drželi stranou, včetně 3401, mezi účastníky jediného Američana asijského původu, nyní začali rebelii aktivně podporovat.

Po snídani se vězni 7258 a 5486 hned pustili do naplňování plánu, protože neuposlechli příkaz k návratu do cely. Dozorcům nezbyvalo než je do jejich cel přitáhnout násilím. Za normálních okolností by si za to vysloužili pobyt na izolaci, ale ta již byla přeplněná. Nebylo možné do ní umístit více než dva vězně. V následné stále intenzivnější kakofonii zvuků mě udivilo, že vězni z cely 3 se dobrovolně přihlásili k mytí nádobí. Toto gesto bylo v souladu s celkově smírným postojem vězně Toma-2093, ale působilo jako protiklad postoje jeho druhů, kteří plánovali vzpuru. Možná ale bylo záměrem vězňů trochu všem zchladit hlavy a zklidnit stoupající napětí.

Vězni se uvolňují zpod kontroly s překvapivou výjimkou cely číslo 3. Trio dozorců ranní směny má za to, že vězni vnímají dozorce jako příliš uvolněné, což podporuje jejich myšlenky na vzpuru. Dozorcí jsou rozhodnuti přitvrdit. Zaprvé zavádějí ranní pracovní směnu, která dnes bude spočívat v důkladném čištění stěn a podlah. Pak, v prvním záchvěvu společné kreativní odplaty, odnášejí pokrývky z postelí vězňů cel 1 a 2. Vynesou je ven z budovy a protáhnou je podrostem, tak aby na nich ulpěly bodláky a ostny. Pokud vězni nechtějí spát na trnech, budou muset nejméně hodinu každou pokrývku pečlivě vysbírat. Vězeň 5704 vyvádí nad nesmyslnou bezduchostí takového úkolu. Ale to byl přesně cíl této odplaty. Zbytečné, tupé a svévolné nároky ze strany dozorců jsou nezbytnou součástí jejich moci. Dozorcí chtějí rebely vytrést a také navodit atmosféru podrobení se bez

otázek. Vězeň 5704 si po počátečním odmítání rozmyslel svůj postoj a kvůli šanci udržet si dobrý vztah s dozorcem Cerosem a získat nárok na cigaretu začíná ze své pokrývky vybírat stovky bodlin. Tato ubíjející práce má jediný cíl – ukázat, kdo má ve svých rukou řád, nadvládu a moc a kdo o to usiluje.

Dozorce Ceros se ptá: „Tohle je nejlepší chlápek v tomto vězení, co říkáte?“

Vězni mumlají různé souhlasné odpovědi.

„Opravdu dobrá práce, pane dozorce,“ odpovídá někdo z cely 3.

Ovšem vězeň 8612, právě propuštěný ze samotky zpátky do cely 2, má poněkud jiný názor: „*Běžte do prdele*, pane dozorce.“ 8612 dostane příkaz, aby zavřel svou nevymáchanou hubu.

Uvědomuji si, že toto je první sprostá nadávka, jež v tomto prostředí zazněla. Očekával jsem, že dozorcí při budování své role drsných chlapů budou klít hodně, ale zatím tomu tak nebylo. Pro vězně Douga-8612 ale nebyl problém chrlit nadávky.

Dozorce Ceros: „Bylo bizarní být tím, kdo velí. Měl jsem chuť zařvat, že jsme všichni stejní. Namísto toho jsem ale přinutil vězně, aby na sebe křičeli: „Jste banda idiotů!“ Nemohl jsem uvěřit, že jsou schopni to opakovat pořád dokola na můj povel.“⁴⁴

Vandy k tomu dodal: „Zjistil jsem, že na sebe беру roli dozorce. Vůbec jsem toho nelitoval, naopak jsem byl stále pánovitější. Vězni byli vzpurní a já jsem je chtěl potrestat za porušování pravidel.“⁴⁵

Další náznaky rebelie se objevily v malé skupině vězňů, jejímiž členy byli Stewart-819, Paul-5704 a poprvé 7258, dříve poddajný Hubbie. Všichni si strhli nášivky s identifikačními čísly z přední strany uniformy a hlasitě protestovali proti nepřijatelným podmínkám života ve vězení. Dozorcí reagovali okamžitě a vysvlékli je úplně donaha, dokud nebyla čísla opět přišita. Při návratu do své kanceláře měli dozorcí stísněný pocit nadřazenosti, ale když nedočkavě čekali na konec své příliš dlouhé první směny, nad vězeňským dvorem se vznášelo přízračné ticho.

Vítejte uprostřed vzpoury, denní směno

Ve chvíli, kdy se objevili členové denní směny a začali se oblékat před začátkem v deset hodin, všimli si, že ne všechno je tak dokonale pod kontrolou, jako když včera odcházeli. Vězni v cele 1 se zabarikádovali uvnitř. Odmítali vyjít ven. Dozorce Arnett hned převzal velení a požádal členy ranní směny, aby neodcházeli, dokud se tento incident nevyřeší. Jeho tón naznačuje, že právě dozorcí z ranní směny jsou svým způsobem zodpovědní za to, že se jim situace vymkla z rukou.

Vůdcem revolty je Paul-5704, který přesvědčil své spoluvězně z cely 1, Hubbieho-7258 a Glenna-3401, že je čas reagovat na porušení původní dohody uzavřené s odpovědnou osobou (mou maličkostí). Rebelové přitlačili postele ke dve-

řím své cely, okénko na dveřích zakryli příkrývkou a zhasli uvnitř světla. Dozorci nedokázali otevřít dveře cely ani silou, a proto si svou zlost vybili na cele číslo 2 obývané starými známými buřiči. Jednalo se o Douga-8612 a Stewa-819, kteří se už stali častými návštěvníky samotky, a třetím vězněm této cely byl Rich-1037. Akce začala překvapujícím protiútokem, kdy dozorcí vtrhli do cely, chopili se tří postelí a vytáhli je ven na vězeňský dvůr, i když 8612 zuřivě bojoval. Dozorci spadli do cely, odstrčili vězně stranou a křičeli tak, že jejich hlasy doléhaly až na dvůr.

„Ke zdi!“

„Podej mi pouta!“

„Berte všechno, vytáhněte to ven!“

819 křičí jako smyslů zbavený: „Ne, ne, ne! Tohle je *experiment*! Nechte mě na pokoji! Do prdele, slez ze mě, ty zmrde! Nebudete vytažovat ty naše zasraný postele!“

8612: „Je to jen zkurvená simulace. Je to do prdele modelový experiment. Žádný vězení. Ať se de dr. *Zimbardo* bodnout!“

Arnett, překvapivě klidným hlasem, pronáší: „Když se vězni v cele 1 začnou chovat, jak se patří, dostanete postele zpátky. Zkuste je jakýmkoli způsobem přesvědčit, aby se zklidnili.“

Již klidnějším hlasem vězeň odpovídá: „To jsou *naše postele*. Nemáte právo nám je brát.“

Nahý vězeň 8612 je naprosto zmaten a naříkavým hlasem komentuje dění: „Sebrali nám oblečení a taky postele! To snad není možný! Sebrali nám oblečení i postele.“ Ještě dodává: „V *normálním* vězení se takhle nechovají.“ Neočekávaně se do monologu vloží další vězeň a reaguje: „Ale jo.“⁶⁶

Dozorci se dají do smíchu. 8612 protlačí ruce mezi tyčemi na dveřích cely a zvedne otevřené dlaně v prosebném gestu. Na tváři je poznat, že nechápe, co se děje, jeho hlas má nový bizarní tón. Dozorce J. Landry mu říká, aby dal ruce ze dveří pryč, ale jeho kolega Ceros je přímější a bouchne pendrekem přes tyče na dveřích cely. 8612 stačí v poslední chvíli stáhnout ruce, jinak by měl prsty na cimprcampr. Dozorci se smějí.

Nyní se dozorcí přesouvají k cele 3 a v tu chvíli 8612 a 1037 volají na své kamarády, aby se zabarikádovali. „Dejte postele přede dveře!“ „Jednu napříč a jednu vertikálně! Nepusťte je dovnitř! Seberou vám postele!“ „Nám postele vzali! Kurva!“

1037 jde ještě dál a vyzývá k násilnému odporu: „Bojujte s nima! Nebojte se násilí! Je čas se jim postavit na odpor!“

Dozorce Landry se vrací do cely 2 vyzbrojen velkým hasicím přístrojem a pálí dovnitř dávky chladivého oxidu uhličitého, takže vězni utíkají k zadní stěně. „Zavřete hubu a nestůjte u dveří!“ (Je to ironie, ale tento hasicí přístroj jsme museli pořídit pro případ náhlé události na neodbytnou žádost Etické komise pro výzkum s pokusnými osobami!)

Když jsou ale postele vytahovány z cely 3 na chodbu, cítí se rebelové v cele 2 podvedeni.

„Co tam děláte v cele 3? Říkali jsme vám, že se máte zabarikádovat!“

„Co je tohle za solidaritu? To je práce Serži? Seržo (2093), jestli to byla tvoje chyba, tak je to jasný, protože všichni víme, že jsi úplně mimo.“

„Ale hoši z jedničky, nepouštějte je dovnitř. Nechte postele vzpříčené.“

Dozorci si uvědomují, že v šesti lidech vzpouru vězňů tentokrát dokážou potlačit, ale v budoucnu si musí poradit ve třech s devíti uvězněnými, a to může skončit špatně. Nicméně: Arnett oznamuje zásady psychologické taktiky „rozděl a panuj“, to znamená, že cela 3 se stala privilegovanou a její obyvatelé získávají speciální výhody. Mohou se umýt, vyčistit si zuby, dostanou zpátky postele i ložní prádlo a na cele jim poteče voda.

Dozorce Arnett hlasitě proklamuje, že vzhledem k dobrému chování vězňů z cely 3 „nebudou jejich postele rozházeny a vězni je dostanou zpátky, jakmile se podaří znovu nastolit pořádek v cele 1“.

Jde o snahu získat přízeň „dobrých vězňů“, a tak přesvědčit ostatní, aby se podrobili. „Fajn, když nám řeknete, co udělali špatně, můžeme jim domluvit!“ křičí jeden z „dobrých vězňů“.

Vandy na to odpovídá: „Nejde o to, co udělali špatně. Jen jim řekněte, ať se polepší.“

8612 zařve: „Kluci z jedničky, jsme na vaší straně, všichni tři.“ Pak mlhavě pohrozí dozorcům, když ho přesouvají na samotku oblečeného pouze do ručníku: „Chlapi, máte smůlu, protože my jsme ještě zdaleka neskončili.“

Jakmile jsou s ním dozorci hotovi, dávají si přestávku na cigaretu a snaží se vymyslet plán, jak na zabarikádované vězně v cele 1.

Když Rich-1037 odmítá opustit celu 2, tři dozorci ho přesvědčují ručně, je povalen na zem, dostává pouta na kotníky a za nohy je vy vlečen na vězeňský dvůr. Spolu s rebelem 8612 si pak křikem mezi samotkou a vězeňským dvorem vyměňují informace o své situaci a nabádají ostatní vězně, aby pokračovali ve vzpouře. Dva dozorci se snaží vytvořit další místo v komůrce naproti celám a rozšířit tak izolaci pro 1037. Zatímco přenášejí krabice, aby uvolnili prostor, jiní dva dozorci vlečou po podlaze vězně 1037 s kotníky stále spoutanými zpátky do cely.

Dozorci Arnett a Landry se radí a přicházejí s návrhem, jak opět vnést pořádek do tohoto blázince: provést nástup vězňů. Nástup propůjčí chaosu řád. I když jsou tu seřazeni pouze čtyři vězni, všichni v pozoru, dozorci nařizují, aby se hlásili svými čísly.

„Moje číslo je 4325, pane dozorce.“

„Moje číslo je 2093, pane dozorce.“

Seřazení muži, tři slušníci z cely 3 a číslo 7258, jenž je nahý až na ručník omotaný kolem beder, odříkávají postupně čísla. Je pozoruhodné, že 8612 zakřičí své číslo ze samotky, i když výsměšným tónem.

Dozorci nyní táhnou 1037 za nohy do samotky a nechávají ho ve vzdálenějším rohu komůrky vedle dvora, jež se stala nouzovou druhou izolací. Mezitím se 8612 nepřestává křikem dožadovat ředitele věznice: „Hele Zimbardo, koukej pohnout prdelí a ať už jsi tady!“ Já jsem se v ten okamžik rozhodl nezasahovat, pouze sledovat konflikt a pokusy opět nastolit právo a pořádek.

Deníky vězňů sepsané po ukončení experimentu obsahují některé zajímavé komentáře.

Paul-5704 popisuje první dopady změněného vnímání času, které začíná ovlivňovat myšlení všech zúčastněných. „Jak jsme se dnes ráno zabarikádovali uvnitř cely, chvíli jsem usnul, protože minulou noc jsme se moc nevyspali a byl jsem vyčerpaný. Když jsem se probudil, měl jsem dojem, že je ráno dalšího dne, ale ve skutečnosti ještě nebylo ani dnešní poledne!“ Pak Paul odpoledne znovu usnul a po probuzení byl přesvědčen, že je noc. Přitom bylo jen pět hodin odpoledne. Změněné vnímání času postihlo i 3401, který byl vyhladovělý a rozzuřený, že ještě nebyla večeře. Měl pocit, že je devět nebo deset hodin večer, ale přitom nebylo ani pět odpoledne.

I když se dozorcům nakonec podařilo vzpouru potlačit a využili ji jako záminku pro posílení své nadvlády a kontroly nad nyní potenciálně „nebezpečnými vězni“, spousta uvězněných mělo dobrý pocit, že sebrali odvahu postavit se systému. 5486 poznamenal, že „nálada byla dobrá, všichni drželi pohromadě a byli připravení dozorcům zatopit. Pustili jsme se do ‚chlapské vzpoury‘. Konec vtipům na naši adresu, žabákům za trest, pokusům nám srovnat hlavy.“ Snaha 5486 byla limitována tím, v čem ho byli ochotni podporovat jeho spoluvězni z „poslušné cely“. Kdyby byl v cele 1 nebo 2, „připojil by se k nim“ a bouřil se zuřivěji. Náš nejmenší, fyzicky nejslabší vězeň, Glenn-3401, Američan asijského původu, zažil zřejmě během vzpoury pocit objevení sebe sama: „Navrhl jsem, že vzpříčíme postele za dveřmi, aby na nás dozorcí nemohli. I když se obvykle moc neprojevuji, nemám rád, když se mnou někdo takto zametá. Aktivně pomáhat při organizaci a účastnit se vzpoury byl pro mne velmi důležitý okamžik. Byl to stavební kámen pro moje já. Měl jsem pocit, že je to největší zážitek z celého experimentu. Postavit se pevně na barikádu znamenalo, že jsem více poznal sám sebe.“⁴⁷

Po obědě možná přijde útěk

Oběd byl dopřán jen pár vyvoleným, protože cela 1 byla zabarikádovaná a pár rebelů obývalo samotku. Dozorci připravili chutnější oběd pro „poslušnou celu 3“, který měli dobří vězni sníst před zraky svých méně vychovaných spoluvězňů. Muži z této cely nás opět překvapili a jídlo odmítli. I přes naléhání dozorců, aby to báječné jídlo aspoň ochutnali, i přes pocit hladu po malé snídani z ovesných vloček a dietní večeři z předešlého dne se vězni z cely 3 rozhodli nechovat se jako zrádci, jako „kolaboranti“. Následující hodinu panoval na vězeňském dvoře podivný klid.